

کتابهای بی کاغذ و کتابخانه‌های بی کتاب

غلامرضا فدائی عراقی

لنکستر، ف. ویلفرد. کتابخانه‌ها و کتابداران در عصر الکترونیک. ترجمه اسدالله آزاد. مشهد. آستان قدس رضوی. ۱۳۶۶. ۳۰۰ ص. مصور.

پیشرفت سریع تکنولوژی همه چیز را دگرگون کرده و بعد از این هم خواهد کرد. این دگرگونی‌های سریع به کتاب و نشریات و کتابخانه‌ها نیز راه خواهد یافت. تحولی که اهل کتاب و کتابداران در عصر الکترونیک با آن مواجه خواهند شد موضوع کتابی است به قلم ویلفرد لنکستر که اخیراً به قلم اسدالله آزاد به فارسی ترجمه شده است.

لنکستر، یکی از استادان مدرسه عالی کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه «ایلی نویز» (ایالات متحده آمریکا) است. وی مقالات و گزارش‌های متعددی در فن کتابداری و اطلاع‌رسانی نوشته است. کتابهای نظام‌های بازیابی اطلاعات، ویژگیها، آزمون و ارزیابی آنها، مهارت‌ها و توانایی‌ها در بازیابی اطلاعات، بازیابی پیوسته اطلاعات و سنجش و ارزیابی خدمات کتابخانه از جمله آثار اوست که بعضاً به دریافت، جایزه نیز نائل شده‌اند (ص ۱۶). کتابخانه‌ها و کتابداران در عصر الکترونیک حاوی نتایج تحقیقات او در باب تطور جامعه بی کاغذ و بی آمدهای این تحول و تأثیرات آن در وضع کتابخانه‌ها و کتابداران است.

این کتاب در یازده فصل با عناوین زیر به نگارش در آمده است: عصر اطلاعات؛ تواناییها و چشم‌اندازهای فنی؛ باره‌ای از کاربردهای فنی؛ کامپیوترها و نشر؛ نظام ارتباطی بی کاغذ؛ کتابخانه‌ها و تکنولوژی؛ کنار رفتن چاپ بر کاغذ؛ آینده کتابخانه؛ برخی پیش‌بینیها؛ فروپاشی کتابخانه؛ آیا کتابخانه را آینده‌ای هست؟؛ نتیجه. ترجمه روان است و مترجم واژه‌نامه و نمایه (فهرست راهنما) مفصلی هم در پایان کتاب آورده است.

در فصل اول (عصر اطلاعات)، بر ارتباط علم کتابداری با دیگر تحولات اجتماعی تأکید و بحث و بررسی مسائل کتابداری و کتابخانه‌ها بدون شناخت این تحولات غیر ممکن شمرده شده است. جهان به سرعت به سمت جامعه فراصنعتی سیر می‌کند و

اطلاعات و صنعت اطلاعاتی جایگزین تکنولوژی مصطلح می‌شود. اگر پنجاه هزار سال از عمر گذشته نوع انسانی را به دوره‌های حدوداً شصت و دو ساله تقسیم کنیم، هشتصد دوره در پشت سر خواهیم داشت که ششصد و پنجاه دوره از آن به تمامی در غارها سپری شده است. فقط در خلال هفتاد دوره اخیر بوده که در پرتو اختراع خط، برقراری ارتباط مؤثر از دوره‌ای به دوره دیگر امکان پذیر شده است. همچنین تنها طی شش دوره اخیر این ارتباط با ظهور صنعت چاپ دامنه بسیار گسترده یافته و، سرانجام، در چهار دوره اخیر است که شاهد تراکم فوق‌العاده زمان و تولید کالاهای مادی به مقادیر سرسام آور شده‌ایم (ص ۲۸).

مؤلف، پس از مرور اجمالی این ادوار، به امواج سه‌گانه دگرگونی اجتماعی اشاره می‌کند: موج اول، انقلاب کشاورزی که هزاران سال برد و دامنه داشته؛ موج دوم، انقلاب صنعتی که تنها سیصد سال دوام یافته؛ و موج سوم، انقلاب اطلاعاتی که در چند دهه دیگر به کمال خواهد رسید (ص ۲۸). در چشم‌اندازی که مؤلف ترسیم می‌کند همه شهر وندان خواهند توانست از تسهیلات ارتباطات از راه دور به گونه‌ای استفاده کنند که وقفه ارتباطی به یک میلیونیم ثانیه کاهش یابد (ص ۳۳). چه بسا، برای تبادل اطلاعات علمی و آموزشی و غیره به خواندن و نوشتن و حساب کردن نیازی نباشد و این مهارتها، در برابر نفوذ و تأثیر کمپیوترهای ارزان و سریع‌العمل و قابل اعتماد، نقش و اعتبار خود را از دست بدهند (ص ۳۱).

فصل دوم (تواناییها و چشم‌اندازهای فنی)، به سلطه کمپیوترها و ارتباطات از راه دور اشارت دارد. در ایالات متحده آمریکا، تعداد پایانه‌ها، که در سال ۱۹۷۹ نزدیک به سه میلیون بوده، در سال ۱۹۹۵ به حدود یکصد میلیون خواهد رسید و در سال ۲۰۰۰ هر یک از ساکنان ایالات متحده تخمیناً دو تلفن یا دو پایانه خواهد داشت (ص ۳۶).

کمپیوتر، از نظر حجم، قیمت، فراوانی و سرعت عمل به حدی خواهد رسید که بتواند جانشین کتاب، مجله و دیگر مواد آموزشی شود. با استفاده از کمپیوتر می‌توان مواد کتابی را در مدت «دو دهم ثانیه» به دستگاه ضبط خانگی سپرد (ص ۴۱).

پیش‌بینی می‌شود که تکنولوژی رشته نوری هزینه عملکرد ارتباطات از راه دور را فوق‌العاده کاهش دهد. هم اکنون تار زجاجی به قطر موی انسان می‌تواند پنجاه میلیون واحد اطلاعاتی را در ثانیه انتقال دهد. بدین سان، می‌توان متن کامل چهل هزار (۴۰۰۰۰) کتاب را یک ساعته از واشنگتن به لوس آنجلس منتقل کرد. اشعه لیزر توانایی و ظرفیتی به میزان یکصد میلیون برابر

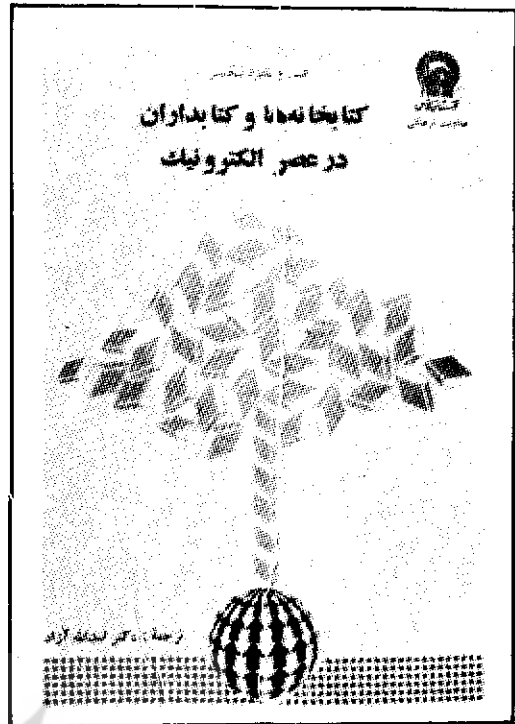
برونداد صوتی، درونداد محدود صوتی، احتمالاً چاپ عکس، و صفحه نمایش حروف و علائم سطح پیوسته‌ای خواهد بود. کتابخانه‌ها در مسیر تکاملی خود به بانکهای حاوی داده‌های بیشمار بدل خواهند شد. انباره گرده‌ای نوری (optical disk storage) راه حلی برای مسئله انباشت مدارک به دست خواهد داد. استفاده‌کنندگان خواهند توانست با کامپیوتر خانگی به تورق مواد کتابخانه یا سیر اجناس مغازه‌ها بپردازند. کتابها را می‌توان برگزید، محتوی آن را برای استفاده و ذخیره در محل مخابره کرد تا با بهره‌گیری از دستگاه نمایش کتاب مطالعه شود. امور بانکی و معامله‌ها و مذاکره‌های مالی را می‌توان به همین سان انجام داد. کم و بیش بر تمام وسایل خانه با تدابیر الکترونیکی نظارت خواهد شد. مطبوعات و انبوه مرسوله‌های پستی از طریق نظام کامپیوتری مخابره و بر روی صفحه‌ای خانگی منتقل و ضبط خواهند شد (ص ۸۰).

در فصل چهارم (کامپیوترها و نشر)، به تحولی عظیم، که به حذف کاغذ و استفاده از نوآرهای مغناطیسی برای ثبت و ضبط اطلاعات منجر خواهد شد، اشاره می‌شود. کتاب الکترونیکی، کتاب مرجع الکترونیکی، کتابخانه الکترونیکی قابل حمل جانشین اسلاف خود خواهند شد. پیش‌بینی می‌شود که مثلاً تا سال ۲۰۰۰، پنجاه درصد خدمات نمایه‌سازی/چکیده‌نویسی الکترونیکی خواهد شد. تا سال ۱۹۹۵، ۵۰ درصد گزارشهای فنی جدید الا‌نتشار تنها به شکل الکترونیکی در اختیار خواهند شد (ص ۹۰ و ۹۱).

سرانجام، مؤلف چنین نتیجه می‌گیرد که در بدون استفاده از کاغذ انجام گرفت، استفاده از وسایل الکترونیک، در درازمدت، دسترسی به اطلاعات را تسهیل خواهد کرد (ص ۱۰۸).

در فصل پنجم، نظام ارتباطی بی‌کاغذ توصیف شده است. این نظام، دانشمندان را قادر می‌سازد تا به روشی بسیار آسان و هم‌تایان خود، ارتباط برقرار می‌کند. گزارش نویسی، ویرایش متن و دیگر خدمات فنی با استفاده از همین پایانه شخصی میسر می‌گردد (ص ۱۱۳). از پایانه به منزله دفترچه یادداشت، دفترچه خاطرات و تقویم استفاده می‌شود و، به کمک آن، گزارشها و مراسله‌های شخصی مبادله می‌گردد و تبادل نظر با همکاران و هم‌تایان صورت می‌پذیرد (ص ۱۱۸). این جمله حاکی از آن است که در آینده‌ای نه چندان دور شاهد سیر حتمی به سوی ارتباط بی‌کاغذ خواهیم بود (ص ۱۱۹).

در فصلهای بعد، از وظایف کتابداران و نقش کتابخانه‌ها و وضع و سرنوشت آنها در عصر الکترونیک گفتگو می‌شود. به عبارت

فنون رشته نوری امروز را دارد. با استفاده از اشعه لیزر، یک مجرای نوری می‌تواند به جای چهار هزار (۴۰۰۰۰) کتاب در ساعت محتوای یک میلیارد کتاب را در هر ثانیه منتقل کند (ص ۴۴).

در فصل سوم (پاره‌ای از کاربردهای فنی)، «پست الکترونیکی» و «اداره بی‌کاغذ»، دو پدیده از پیشرفتهای تازه‌پردازی معرفی می‌شوند. در خلال دهه آینده، هشتاد درصد امور پستی ایالات متحده می‌تواند به صورت توزیع الکترونیکی در آید (ص ۵۱). ایجاد دستگاههای ارسال دوربرد متن، نظامهای تلویزیونی میانگنشی، خطوط تلفنی دارای نوار باریک، خدمات اطلاع‌رسانی شرکت کامپیو سرو، همه و همه از پیشرفت و توسعه ارتباطات الکترونیکی خبر می‌دهند.

پیچیدگی دایم‌التزاید و هزینه کمتر مدار یکپارچه و تکنولوژی کامپیوتری زندگی ما را در بیست سال آینده دگرگون خواهد ساخت. آنچه اکنون «ریز کامپیوتر» می‌خوانیم به قدرت کامپیوترهای بزرگ امروزی خواهد رسید و، در عین حال، به بهایی کمتر از یکهزار دلار به فروش خواهد رفت. بانک مرکزی داده‌ها در سطحی وسیع اطلاعات را ذخیره خواهد کرد. ارتباطات راقومی به آسانی و سرعت، از طریق ماهواره در فضا، رشته‌های نوری در زمین، امکان‌پذیر خواهد شد و همچنین، ار راه دستگاه تلفن یا تلویزیون کابل دار یا هر دو، به خانه‌ها راه خواهد یافت. این امر برقراری تماس با بانکهای مرکزی داده‌ها را میسر خواهد ساخت. دستگاه کامپیوتر خانگی دارای تلویزیون رنگی،

دیگر، تا اینجا مطالب کتاب تمهیدی بوده است برای تبیین آنچه مؤلف می‌خواهد از این پس درباره نقش کتابداران و وظیفه آنان بیان دارد.

در فصل ششم (کتابخانه‌ها و تکنولوژی)، تأثیر ارتباط الکترونیکی بر کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی و وظیفه حساس کتابداران در این زمینه بررسی می‌گردد. کتابخانه‌ها، در نظام جدید الکترونیکی، میانجی و پل و پیوندی بین اطلاعات و جامعه مصرف‌کننده‌اند (ص ۱۳۰). اشاعه اطلاعات گزیده، جوایگویی به ارجاعات، و خدمات مشورتی از فعالیت‌های کتابخانه‌ها خواهد بود (ص ۱۳۴). کتابخانه چه بسا به صورت امروزی خود نباشد، بلکه اتاقی باشد با چند پایانه همچنین مجهز به مخزن بایگانی (ص ۱۴۴).

در فصل هفتم (کنار رفتن چاپ بر کاغذ)، با ذکر آمار، میزان گرایش و دل‌بستگی کتابخانه‌ها به دریافت منابع غیر چاپی مطالعه گردیده و نشان داده شده است که این گرایش در کتابخانه‌های اختصاصی و دانشگاهی قویتر است (ص ۱۵۸ تا ۱۶۰). در پایان فصل، نتیجه‌گیری می‌شود که فرایند تبدیل چاپ به شیوه‌های الکترونیکی با دسترسی روز افزون به پایانه‌ها و با تغییر نگرش کتابداران در باب مقایسه هزینه‌های نظام‌های قدیم و جدید، تسریع خواهد شد (ص ۱۶۳).

سرانجام در فصل هشتم (آینده کتابخانه: برخی پیش‌بینی‌ها) و در فصل نهم (فروپاشی کتابخانه)، از سرنوشت کتابخانه‌ها و وضع آنها در آینده خیر داده می‌شود. کتابخانه آینده فهرست بر گه‌ای نخواهد داشت و، به احتمال فراوان، کتاب به معنای امروزی آن هم نخواهد داشت. چه بسا به صورت بنایی مجزا یا یکی از متعلقات مؤسسه علمی و فرهنگی نیز در نیاید (ص ۱۸۱). در این فصل احتمال داده شده است که کتابخانه‌ها به آرشیو‌هایی ایستا و غیر فعال تبدیل و از صورت مرکز خدمات اطلاع‌رسانی فعال و پویا خارج شوند (ص ۱۹۵). با اینهمه، کتابدار، با توجه به نقش فزاینده‌ای که می‌تواند در زمینه خدمات اطلاع‌رسانی داشته باشد، همچنان باقی خواهد ماند (ص ۱۹۵).

در فصل دهم (آیا کتابخانه را آینده‌ای هست؟)، پایداری کتابخانه به عنوان نهاد، بعید شمرده شده است. در برابر تحول سریع تکنولوژی اطلاعات، فقط کتابخانه‌هایی می‌توانند ادامه حیات دهند که با تلاش و پویایی با واقعیات سازگار شوند. تحول نه در انتظار کتابخانه می‌ماند و نه در انتظار ناشر. ناشرانند که باید برای همپایی با تحول بر سرعت خود بیفزایند (ص ۲۰۵). کتابدار، هر چند در گزینش و گردآوری مدارک یا سازماندهی و

نظارت نقش کمتری داشته باشد، در ارائه خدمات گوناگون، در دنیایی مملو از اطلاعات، نقش عمده‌ای می‌تواند ایفا کند. وی، به عنوان رابط حرفه‌ای و اطلاع‌رسان متخصص، پیشه‌ای پر مسؤولیت خواهد داشت که برای احراز آن در سطح بالایی باید تربیت و کارآموزی شود (ص ۲۱۸).

در آخرین فصل (نتیجه)، دو طرح ارائه می‌شود: یکی، شبکه الکترونیکی بزرگتر از ارتباطات میان فردی و میان گروهی؛ دیگری، فروپاشی تدریجی کتابخانه‌ها (ص ۲۳۳). طرح‌ها بر اساس قراین و اماراتی ریخته شده‌اند که در دهه گذشته به ظهور رسیده‌اند، هر چند به صورت نظام در نیامده‌اند (ص ۲۳۳). به طرح‌های علی‌البدل و پیش‌فرض‌های لازم و جنبه‌های اقتصادی امر نیز توجه گردیده از مشکلات کار نیز غفلت نشده است (ص ۲۵۲). مثلاً قطع یا کمبود برق در اداره چنین نظام فراگیری مشکل اساسی تلقی می‌شود. تولید انرژی کافی نیز مسئله‌ای جدی است (ص ۲۵۳). از دشواری‌های خاص اجتماعی و سیاسی نیز نباید غافل ماند.

یکی دیگر از غوامض ظهور گروهی است از نخبگان اطلاعات که احتمالاً همه چیز را در انحصار خود خواهد گرفت. با پدید آمدن «کالج‌های نامرئی»، حلقه نخبگان می‌تواند تنگتر و تنگتر شود و اگر عوامل سیاسی - اجتماعی هم در این امر دخالت کند وضع را بیش از پیش وخیم خواهد کرد (ص ۲۶۱ و ۲۶۲).

*

این بود چکیده کتاب کتابخانه‌ها و کتابداران در عصر الکترونیک. اینک ذکر چند نکته درباره مطالب آن را خالی از فایده نمی‌دانم:

(۱) شك نیست که سرعت پیشرفت تکنولوژی، بخصوص در زمینه اطلاعات، بزودی تحولی شگرف در تمام شؤون زندگی انسان پدید خواهد آورد. این امر اجتناب‌ناپذیر است. لذا، سازگاری با شرایط ویژه پیشرفت تکنولوژیکی و اطلاعاتی کسب اهمیت می‌کند.

(۲) کتابخانه‌ها به عنوان ابزاری در خدمت علم و تکنولوژی و معارف بشری همواره باید خود را پایه‌پای چنین ترقیاتی بکشانند و الا به صورت گنجه‌هایی مرده و راکد در خواهند آمد. علاوه بر این، حجم دست و پاگیر مواد چاپی آنچنان مشکلات عمده‌ای فراهم می‌آورد که ناگزیر باید فکری برای آن کرد. در آوردن کتابها و مجلات به صورت میکروفیلم و میکروفیش بخشی از این چاره‌اندیشی است.

(۳) کتابخانه‌های تخصصی و فنی بیش از سایر کتابخانه‌ها علاقه‌مند به توسعه ارتباطات و اطلاعاتند. نیاز مبرم فعالیت فنی و

علمی به افزایش سرعت ایجاب می کند که مراکز اطلاعات و اسناد بخشهای تولیدی و تجاری به خدمات الکترونیکی توجه بیشتری داشته باشند. هزینه این مراکز هر اندازه هم زیاد باشد با نتایج حاصله جبران پذیر است. بخش خصوصی، با امکان سرمایه گذاری بیشتر برای تحصیل سود زیادتر، می تواند در این زمینه فعالتر باشد. اینکه در نظام سرمایه داری برای دولتها امکان سرمایه گذاری در این حوزه هست یا نه البته قابل تأمل است. (۴) توسعه تکنولوژی و صنعت اطلاعات از کشورهای پیشرفته آغاز و از راه صدور به کشورهای کم رشد می رسد. لذا، استفاده کشورهای کم رشد از مزایای آن منوط به آن خواهد بود که تکنولوژی پیشرفته در دسترس آنان گذاشته شود و انحصارجویی مانع آن نباشد.

(۵) اینکه جامعه ای از پیشرفتهای علمی و تکنولوژیکی مطلع و آفاق دیدش وسیع باشد و بتواند زمینه ایجاد شرایطی در سطح عالیتر را فراهم سازد پس مطلوب و مستحسن است. اما اگر درایت و تدبیر کافی وجود داشته باشد و با مسئله وابستگی و نیاز به صورت علمی و اصولی برخورد شود، نباید کار به خود باختگی بینجامد.

(۶) به نظر می رسد که در يك نظام مقرون به حُسن مدیریت، ضمن پذیرش پیشرفتهای شگرف اطلاعاتی و علمی و توجه به آن در برنامه ریزیهای کلی و اجتماعی، باید به گونه ای حرکت کرد که مصداق «از آنجا مانده و از اینجا رانده» نبود.

(۷) چند سؤال درباره جهان ارتباطات الکترونیکی مطرح می شود از جمله اینکه «آیا عمر این جهان به سرعت به سر نخواهد آمد؟»، «آیا، در اثر تشعشعات یا عوامل ناپیدای دیگر، زندگی بشر با خطراتی روبرو نخواهد شد؟»، «آیا مواد اولیه برای تهیه پایانه های الکترونیکی همچنان بوفور در دسترس خواهد بود؟»، و «آیا خود این مواد را آفتهای دیگری تهدید نخواهد کرد؟»

(۸) ایجاد کتابخانه های بی کتاب برای امثال کشور ما هنوز مسئله روز نشده است؛ با اینهمه پیش بینی شرایطی که در آن چنین مسئله ای مطرح گردد منتفی نیست. بر فرض وقوع چنین شرایطی، تصمیم گیریهای کلی باید به صورت معقول و حساب شده باشد. هم مزایای تبدیل کتابخانه ها، بویژه مراکز اطلاعات و اسناد، را به پایانه های الکترونیکی باید در نظر گرفت و هم ناهنجاریهای وابستگی شدید به خارج و محدودیت امکان استفاده واقعی از اطلاعات را. اکنون، در بسیاری از کتابخانه ها، بخش دیداری و شنیداری، به خاطر کمبود قطعات و یا فقدان متخصص و تعمیر کار، کار آیی لازم را ندارد.

(۹) مدیریت کتابداری و آموزشهای لازم در این مورد باید

حساب شده و دقیق باشد. هم به تحول و تغییر سیستمهای اطلاعاتی جهان باید توجه گردد و هم نیاز واقعی جامعه در نظر گرفته شود. در غیر این صورت، با دگرگونی نظام کتابخانه ها، چه بسا خطایی بزرگ روی دهد که به بهای گرانی برای جامعه تمام شود. هنوز بسیاری از کتابخانه های بزرگ ما کتابداری نوین و روشهای مختلف فهرست نویسی ورده بندی را نپذیرفته اند و برای آنها که پذیرفته اند نیز همواره امکان سازماندهی مطلوب وجود ندارد. از طرفی، در پاره ای از کتابخانه ها، کمپیوتری کردن کتابخانه و مرکز اطلاعات بسرعت در جریان است، بی آنکه ارزیابی صحیح و جامعی در این زمینه صورت گرفته باشد.

(۱۰) همچنانکه ظاهراً کتابخانه ها بر حسب نیاز و ضرورت در طول تاریخ متحول شده اند، نوعی تحول عرضی (همزمان) آنها نیز ظاهراً ضرورت دارد. بدین معنی که لزومی ندارد کتابخانه های کوچک، از نظر سازماندهی یا اطلاع رسانی، پایهای کتابخانه های بزرگ به آخرین شیوه های انتقال علمی - اطلاعاتی مجهز شوند. در اینجا وظیفه برنامه ریزان علوم کتابداری و دانش اطلاع رسانی است که نظامها و روشهای سازماندهی را به گونه ای عرضه کنند که اگر کتابخانه کوچکی، بنا به حاجت، رفته رفته بزرگ و بزرگتر شد و نیازمند استفاده از سیستمهای اطلاع رسانی کمپیوتری گردید، به سرعت و سهولت قابل تبدیل باشد و این کار مستلزم بهم ریختگی و از هم پاشیدگی مواد و مدارک نباشد.

(۱۱) سرانجام، نقش انسانی هرگز نباید فراموش شود. کتابدار، به عنوان راهنما و مشاور و یاری دهنده در تصمیم گیری، همچنان ذی نقش است. اگر عالیترین وسایل الکترونیکی داده های اطلاعاتی را بتوانند در اسرع اوقات در اختیار ما بگذارند، باز این انسان است که باید برگزیند؛ اوست که باید، بر اساس نیاز خود، از درون مجموعه وسیع اطلاعات خام انتخاب کند. کتابدار، همچنانکه مؤلف بدان اشاره دارد، باز نقش واقعی خود را خواهد داشت و روز به روز بر ارزش او افزوده خواهد شد.

*

کوشش مترجم محترم در ترجمه روان این کتاب برآستی قابل تقدیر است. وی بخوبی از عهده برگرداندن این اثر فنی به زبان فارسی برآمده است. با اینهمه، برخی تعبیرات نامأنوس، مانند «بیشترینه» به جای «اغلب» و «دوستکار» در ازای amateur، در ترجمه دیده می شود. گاهی نیز برای يك اصطلاح معادلهای متعدد آورده شده است، از جمله کمپیوتر / رایانه یا صفحه / گروهی در برابر disk.

اغلاط چاپی هم به ندرت دیده می شود. ضمناً در فهرست مندرجات به جای «نمایه» عنوان «کتابنامه» درج شده در حالی که متن فاقد کتابنامه است.